

OCENA / REVIEW

Maria Falina. 2023. *Religion and Politics in Interwar Yugoslavia: Serbian Nationalism and East Orthodox Christianity*. London & New York: Bloomsbury Academic, 220. str. ISBN 9781350282032.

Odnos med političnimi elitami in največjima verskima skupnostma v obdobju Kraljevine SHS, pozneje Jugoslavije je bil v mednarodni in akademski javnosti predmet raziskovalne pozornosti takoj po drugi svetovni vojni in znova po razpadu Jugoslavije. Obravnava je temeljila na domnevi o prepletenosti verske in nacionalne identitete pri dveh največjih etničnih skupnostih, kar je bilo povezano z neuspehom jugoslovanskih državotvornih projektov – tako prvega (pogojno demokratičnega) kot tudi drugega (komunističnega) – in zastopanjem tujih, nejugoslovanskih interesov.

Jugoslovanski, predvsem srbski raziskovalci so z enakimi argumenti (vendar z drugačnimi zaključki) k tematiki verskih skupnosti pristopali z vidika njihovega vpliva na nacionalno vprašanje. V verskih skupnostih so pogosto prepoznali oviro za oblikovanje enotne jugoslovanske nacije. Neposredno po drugi svetovni vojni so Katoliški Cerkvi (kot najbolj organizirani verski skupnosti) poskušali pripisati odgovornost za bratomorni spopad med Hrvati in Srbi ter za sodelovanje civilistov z okupatorji. To so utemeljevali v širšem okviru prikazovanja Katoliške Cerkve kot soodgovorne za okupatorjeve zločine in sodelovanje civilnih oblasti z okupatorjem.

Po drugi svetovni vojni se je v akademskih besedilih utrdil politični diskurz o Katoliški Cerkvi kot tuji organizaciji, ki naj bi podpirala interese, nasprotne državi in njenim ljudem – predvsem italijanske interese. Ervin Dolenc opozarja, da je ta diskurz postal temeljni kamen srbskega zgodovinopisja o Katoliški Cerkvi v jugoslovanskem obdobju, kar je v odnosu do Katoliške Cerkve pomembno zaznamovalo tudi slovensko zgodovinopisje.

Raziskave Ervina Dolenca v devetdesetih letih 20. stoletja so na podlagi arhivskega gradiva znova proučile vlogo Katoliške Cerkve na Slovenskem v medvojnem času, še posebej v kontekstu kulturne politike dvajsetih in tridesetih let. Dolencu je uspelo prikazati širšo paleto odnosov in izpostaviti, da so bile za neuspeh jugoslovanskega državotvornega projekta odgovorne predvsem politične elite – v prvi vrsti srbska in hrvaška, ki nista uspeli doseči dogovora, medtem ko je slovenska igrala kvečjemu vlogo jezička na tehtnici. Dolenc obenem opozarja, da je Katoliška Cerkev v Sloveniji jugoslovanski državotvorni projekt vseskozi podpirala, nasprotovala pa je posegom na svoja področja brez predhodnega dogovora med državo in Vatikanom z meddržavno pogodbo – konkordatom. Nasprotovala je torej politiki izvršenih dejstev ter omejevanju svojega vpliva na področju družbene morale in izobraževanja prihodnjih generacij.

Vprašanje konkordata je bilo v zadnjem obdobju obravnavano v dveh temeljnih študijah. Gašper Mithans je vprašanje analiziral z vidika političnega konteksta in ga predstavil kot trk med

Katoliško Cerkev, ki je branila svojo družbeno vlogo v jugoslovanski državi med obema vojnama, in državno oblastjo. Igor Salmič pa je vprašanje konkordata obravnaval v luči političnega dogovarjanja med tisočletno mednarodno organizacijo (tj. Vatikanom) in jugoslovansko politično elito pod srbskim vodstvom v novih geopolitičnih razmerah po prvi svetovni vojni.

S tem časovnim obdobjem se ukvarja tudi Maria Falina v svoji knjigi *Religion and Politics in Interwar Yugoslavia: Serbian Nationalism and East Orthodox Christianity*, pri čemer se osredotoča na odnos Srbske pravoslavne Cerkve do jugoslovanskega državotvornega projekta. V uvodnem delu predstavlja stališča cerkvenih veljakov, osrednji del pa posveča razmerju med srbskimi in hrvaškimi politiki (elitami) ter cerkvenimi voditelji. Slovenski vidik je medtem v knjigi zastopan zelo skromno – zgolj kot obrobna zanimivost.

Deloma to verjetno izhaja iz jezikovne ovire – avtorica namreč med svojimi jezikovnimi kompetencami ne navaja znanja slovenskega in italijanskega jezika, kar ji onemogoča dostop do študij o odnosu slovenske Katoliške Cerkve do jugoslovanskega državotvornega projekta. Tako je na primer ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič, ki je bil ob koncu habsburške dobe označen kot apostol jugoslovanske države, v monografiji omenjen zgolj mimogrede.

Falina veliko pozornosti namenja teoretskemu vprašanju oblikovanja naroda, pri čemer uporablja metodologije, lastne dosednji lokalni zgodovinsko-praksi (tj. srbskemu in hrvaškemu zgodovinsko-pisju). Tako sprejema trditev, da je glavni označevalec nacionalne identitete na »jugoslovanskem območju«

verska opredelitev, pri tem pa spregleduje, da sta znotraj jugoslovanske države obstajala dva katoliška naroda – problem je torej bolj kompleksen. Verjetno bi bilo treba natančno analizirati, kako je vstop v jugoslovansko državo vplival na stike med slovensko in hrvaško Katoliško Cerkvijo, ki sta se na liberalno državo odzivali vse prej kot na nepristranskega arbitra.

Monografija se v osrednjem delu osredotoča na notranjo dinamiko Srbske pravoslavne Cerkve, pri čemer obravnava obdobje od sredine 19. stoletja, ko se začne oblikovati odnos med srbsko vladarsko družino in Cerkvijo, do velikega preloma po koncu druge svetovne vojne. Avtorica zagovarja tezo, da povezava med religijo in nacionalizmom v Srbiji ni bila naravna ali samoumevna, temveč prej umetno ustvarjena in politično instrumentalizirana. Prikazuje, kako je Srbska pravoslavna Cerkev skozi intelektualno in politično delovanje odigrala ključno vlogo pri oblikovanju nacionalne ideologije. Poseben poudarek namenja konceptom, kot je sakralizacija politike, in vlogi teh konceptov pri utrjevanju nacionalnih identitet.

Falina svojo analizo uokvirja v sodobne razprave o sekularizaciji in modernizaciji, pri čemer izpostavlja paradoks vključevanja pravoslavne misli v moderni evropski diskurz. Prikazuje vpliv religije na politično teorijo ter delovanje srbske elite in se loteva vprašanj o vlogi modernizacije, sekularizma in nacionalnega radikalizma pri oblikovanju Srbske pravoslavne Cerkve kot politične sile.

Monografija temelji na bogatem korpusu primarnih virov – od cerkvenih in arhivskih dokumentov do tiska in javnih razprav. Obenem opozarja na težave pri dostopu do gradiva Srbske pravoslavne

Cerkve ter na neurejenost arhivskega gradiva v Arhivu Jugoslavije (sumarni arhivski popisi). Avtorica združuje zgodovinski in politološki pristop in posveča pozornost tako institucionalnim spremembam kot tudi individualnim idejam in dejanjem cerkvenih ter političnih akterjev. Delo povezuje religijsko, nacionalistično in tudi t. i. modernizacijsko zgodovino; osvetljuje kompleksen preplet cerkvenih in državnih politik v večnacionalni državi. Falina zavrača pogosto poenostavljeno dožemanje, da je bila Srbska pravoslavna Cerkev vselej zaveznik srbske nacionalne identitete, in prikazuje, kako so bili ti odnosi podvrženi političnim in družbenim dogovarjanjem.

Poudarja tri glavne zgodovinske tokove, ki se prepletajo skozi monografijo:

- Povezava med religijo in srbsko nacionalno identiteto.
- Vloga religije pri gradnji jugoslovanske države in identitete.
- Razmerje Srbske pravoslavne Cerkve do pojavov modernosti in njen odziv na politične spremembe.

V uvodu prikazuje zgodovinsko vlogo Srbske pravoslavne Cerkve v okviru Habsburškega in Osmanskega cesarstva. S pridobitvijo srbske avtonomije in nato državnosti se je Srbska pravoslavna Cerkev iz religijske in kulturne institucije preobrazila v političnega akterja. Poseben poudarek je na razhajanjih med različnimi centri cerkvene oblasti – med drugim Sremskimi Karlovc in Beogradom.

Prelomnico predstavlja nastanek Kraljevine SHS, ki prinese institucionalno konsolidacijo Srbske pravoslavne Cerkve ter ponovno vzpostavitev patriarha-

ta. Avtorica analizira izzive verske in politične raznolikosti Kraljevine SHS ter odnos Srbske pravoslavne Cerkve do drugih verskih skupnosti. Posebej se posveča vplivu jugoslovanske državotvornosti in ideologije jugoslovanstva na religijo in njeno politično simboliko.

Osrednji del raziskave obravnava obdobje kraljeve diktature in integrativne politike jugoslovanskega centralizma po letu 1929. Obravnavani so teološki, družbeni in politični odzivi Cerkve na modernizacijo, urbanizacijo in sekularizacijo ter analizirana njena prizadevanja, da bi sredi intenzivnih družbenih sprememb ohranila osrednjo družbeno in politično vlogo.

Prikazana je politizacija religije in njen prehod v konkretno politično delovanje v drugi polovici 30. let. Obravnavani so pomembni dogodki, kot sta kriza glede konkordata (1935–1937) in razpad Jugoslavije (1939–1941). Analiziran je razvoj ideologije svetosavja kot združitve verskega in nacionalnega diskurza, še posebej po atentatu na kralja Aleksandra, ko nastane politični vakuum, v katerem se okrepi vloga Srbske pravoslavne Cerkve. Bolj asertivna vloga Cerkve je bila prikazana že ob veličastnem praznovanju 700-letnice smrti sv. Save, prvega arhiepiskopa avtokefalne Srbske pravoslavne Cerkve, leta 1935. Naslednja stopnja je bila vloga Srbske pravoslavne Cerkve pri nasprotovanju ratifikaciji mednarodne državne pogodbe z Vatikanom, tj. konkordata. Srbska pravoslavna Cerkev je namreč vsem poslancem, ki bi glasovali za ratifikacijo, zagrozila z izobčenjem, sporazumu javno odločno nasprotovala in tudi sodelovala pri protestih, s čimer je neposredno stopila na politično prizorišče. Z umikom ratifikacije meddržavne pogod-

be z dnevnega reda je liberalna elita doživela dotlej nepredstavljiv politični poraz.

Falinina analiza opozarja tudi na vlogo Srbske pravoslavne Cerkve pri državnem udaru po podpisu pristopa k silam osi ter na njeno razmišljanje o prihodnosti jugoslovanske države: Cerkev bo preživela, četudi država ne bo. Avtorica obravnava vlogo Srbske pravoslavne Cerkve med drugo svetovno vojno v kontekstu oblikovanja zgodovinskega spomina in njen odnos do komunizma po letu 1945. Knjiga se zaključuje z refleksijo, da Srbska pravoslavna Cerkev modernosti ni zgolj pasivno zavračala, temveč je bila aktivna soudeleženka njene oblikovanja v skladu s svojimi teološkimi izhodišči. Poseben poudarek je na razpršenosti in heterogenosti Srbske pravoslavne Cerkve v novih političnih razmerah in ob začetku novega jugoslovanskega državotvornega projekta.

Povezava religije in nacionalizma, ki jo raziskuje avtorica, ima jasne odmeve v današnjih razpravah o vlogi religije v političnih identitetah na Balkanu in šir-

še. Ker je delo izrazito osredotočeno na vlogo Srbske pravoslavne Cerkve, je obravnava drugih verskih skupnosti (npr. katoliške in muslimanske) razmeroma obrobna. Prav tako ostajajo površno obdelane razlike med Katoliško Cerkvijo v Sloveniji in na Hrvaškem – kar pa bi lahko bil predmet prihodnje arhivsko podprte študije.

Monografija Marie Faline predstavlja pomemben prispevek k proučevanju religije in nacionalizma v Jugoslaviji, posebej v kontekstu Srbske pravoslavne Cerkve. Gre za izvirno, poglobljeno in dobro dokumentirano delo, ki združuje zgodovinsko raziskavo z analizo političnih idej. Knjiga je dragocen prispevek k razumevanju medsebojnih vplivov med religijo, politiko in družbo, tako v medvojnem obdobju kot širše. Hkrati je tudi spodbuda za druge študije, ki bodo vsebinsko dopolnile doslej neraziskana vprašanja ali pretehtala stare poglede, ki so jih o Katoliški Cerkvi njeni deklarirani nasprotniki artikularili takoj po drugi svetovni vojni.

Željko Oset